

A földből élők és földhasználati módok Hajdúnánáson

Kovách Imre

Esettanulmány (első változat)

Az esettanulmány egy alföldi gabona- és kukoricatermesztő (kisebb arányokban állattenyésztő) mezőváros, Hajdúnánás, földhasználatának legfontosabb történeti vonatkozásait és a jelenkori földhasználati módjait mutatja be. A jelenkori nagybirtok, a családi nagy-és kisüzem, a társas vállalkozás és a szociális földhasználat, a szőlőművelés, kisebb részben az állattartó gazdaságok mind megtalálhatóak a nánási határban. Az „eset” használható, bár nem feltétlenül szimptomatikus, keresztmetszetet ad a magyar agrárszerkezet tanulmányozásához. A tanulmány forrásai a 2013-ban és 2014-ben készített interjúk, dokumentumelemzések, helytörténeti és agrártörténeti munkák, illetve az 1982-ben, mezőgazdasági kistermelőkkel készített interjúk.

A földhasználat történetéről

Hajdúnánás a Bocskai féle telepítés óta város. 25.962 hektár közigazgatási területtel rendelkezik, amelynek nagyobb része jó minőségű termőföld. Különféle földtípusok találhatók itt, de ennek ellenére a határ 95 százaléka alkalmas a növénytermesztésre. A földek kétharmada szántó, 22 százaléka rét, legelő. A város gazdaságában a mezőgazdaság hagyományosan meghatározó szereppel bír. Hajdúnánás az 1970 –es évekig agrárváros volt, majd ipartelepítés következtében agrár-ipari várossá vált. A mezőgazdaság jelenleg is fontosabb gazdasági ágazat annál, amit a hasonló nagyságú, 16000-18000 fő körüli lakossággal rendelkező városok többségében az agrárium elfoglal.

A város szövetkezesítést megelőző agrárszerkezetét a mezőgazdasági kis- és középgazdaságok és birtokok jellemezték. Mezőgazdasági nagybirtok a református egyház és

a Legelőbirtokosság és a város fölbirtokán kívül nem volt, de az egyházi birtokban levő földeket is kisüzemi keretekben művelték, a legelő pedig közös használatban maradt. A földművelés a 19. század második felére vált a mezőgazdaság meghatározó ágazatává. A bevetett föld területe megközelítőleg egy évszázad alatt hatszorosára növekedett (Orosz, 1973). A 17-18 században a külterjes állattenyésztés volt a legfőbb mezőgazdasági tevékenység. 1839 és 1886 között tagosítást hajtottak végre, a korábban közösségileg birtokolt földek is végleg magántulajdonba kerültek. Erőteljessé vált a tanyásodás és a kapitalizálódó agrártermelés következtében gyors földbirtok és földhasználat koncentráció és polarizáció indult. 1910-re a 11937 mezőgazdaságból élő közül 6647 fő volt földbirtokos vagy annak családtagja, míg 5290 a földnélküli cselédek száma. A földhasználat koncentráció a 19. század utolsó harmadában volt a legintenzívebb. 1877-ben a húsz legnagyobb földbirtokos tulajdonában 5117 hold (2943 hektár) föld volt. 1912-re a földhasználat koncentrációja csökkent. A 19. század végén a legnagyobb földbirtokosok csoportja a közel száz éve folyamatosan legnagyobbak közé tartozó gazdákból került ki. Következő generációjuk is megtartotta a földtulajdont, de az aktív gazdálkodás mellett vagy helyett sokan felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásra (értelmiségi, hivatalnok, szabadfoglalkozású) váltottak. A nem mezőgazdasági főfoglalkozású földtulajdonosok száma a 19. század végére nőtt meg. A legnagyobb adófizetők között a századfordulón jelennek meg a földbérlők, akiknek a bérléhez szükséges tőkéje a kereskedelemből, illetve a sertések bérhízlalásból származott.

Az első világháború időszakáig a lélekszám természetes szaporodása, a közföldek felosztása és az agrárkapitalizmus térhódításával járó differenciálódás befolyásolta a földhasználatot (Orosz, 1973/1). A természetes szaporodás és a beköltözés intenzitása a kis- és törpebirtokok arányának a növekedését eredményezte. A birtokosok aránya száz év alatt kevéssel több, mint háromszorosára nőtt, gyorsabban, mint a város lakossága. A 19. század első felében még

nagyobb kiterjedtebb közföldek eladása a század végére a nagyobb parasztbirtokokat gazdagította.

1. tábla 1912-ben A városi földtulajdonosok birtoknagyság szerinti megoszlása 1912-ben

birtokkategória	a földbirtokosok száma	a földbirtokosok aránya %
0-5 hold	2059	66,4
5-10 hold	413	12,3
10-15 hold	200	6,4
15-20 hold	118	3,8
20-30 hold	136	4,4
30-50 hold	103	3,3
50 – 100 hold	65	2,1
100 – 1000 hold	36	1,2
1000-nél több	3	0,1
együtt	3123	100

forrás: Orosz (1973/1 181 . oldal)

A mezőgazdasági gépgyártás, a konzerv- és száraztésztagyártás, a malomipar, valamint a fénykorában a Monarchia és Kelet-Európa, Dél-Európa piacaira termelő szalmakalapgyártás voltak a legfontosabb ipari ágazatok. A szalmakalapgyártás a 19-20. századfordulójához közeli évtizedekben gyári, manufakturális keretekben történt. A szükséges szalmafonatokat a házaknál állították elő és abból a városban működő 30-40 szalmakalapgyárban varrták össze a

kalapokat (Oláh 1973). A gyárakban 250-450 munkás dolgozott, a szalmakalapgyártáshoz tartozó háziiparban 3000- 3200 főt foglalkoztattak, de mindez alig változtatott a helyi gazdaság alapvetően mezőgazdasági jellegén.

Az 1914 – 1945 közötti időszakot a szakirodalmi elemzés a stagnálás korszakának tartja (Orosz 1973/1). A teljes lakosság nem nőtt a 19. században tapasztalható ütemben. Az agrárnépesség aránya a teljes lakosságon belül hasonló, 70-71 százalék körüli, maradt. A helyi ipar legfontosabb ágazata, a szalmakalapgyártás, az országhatárok változásával elvesztette korábbi piacainak a jelentős részét. A két háború között a földhasználat szempontjából a bérletek elterjedése és a tanyákra történő kiköltözés felgyorsulása voltak a legfontosabb változások. 1930-ban a lakosság valamivel több, mint húsz százaléka, 3731 fő volt külterületi lakos. A bérelt földek aránya 1935-ben az összes művelhető föld 37.1 százalékra terjedt ki. A szántóföldek vonatkozásában ez az arány még magasabb, 54 százalék volt.

A 20. század első felében jelentek meg az akár 1000 holdat is meghaladó tőkés jellegű bérletek is, de összességében a bérelt földek kétharmadára kiterjedő, 20 hold alatti földbérlet volt legelterjedtebb.

2. tábla A haszonbéres terület megoszlása 1935-ben

birtoknagyság	a haszonbéres föld összes területe (kat.hold)
0-5 hold	237
5-20 hold	10466
20-100 hold	4069
100 holdnál több	2211
összesen	16483

forrás : Orosz (1973/1) 194. oldal

A pénzzel kiegyenlített díj a nagyobb bérletek mellett előfordult a kisebb bérleteknél is, de az általános a részes bérlet volt. A harmados bérlet esetében a termény az emberi munkaerő ellenértéke volt. A feles bérlő saját állataival és eszközeivel önállóan végezte a teljes művelést. A tanyabérletek tették ki a bérletek kétharmadát. A két világháború között, részint szociálpolitikai megfontolások miatt, a református egyház és a városi tulajdonában levő földek nagy részét kisbérlők használatába adták.

1930-ban az 12762 mezőgazdaságból élő között 6823 volt a birtokosok, bérlők és segítő családtagjaik száma, míg 5932 a bér munkásoké. Az agrárproletárok száma és aránya is csökkent a 20. század első felében. A földbirtok és a mezőgazdasági üzemek megoszlása szerint egyfajta kiegyenlítődés jött létre a 20. század első felében. A földbirtok tulajdonosok legnagyobb rétegének 5 holdnál kevesebb földje volt 1935-ben (3. tábla). Közéjük számíthatjuk az 1920-as évek földreformjával néhány holdhoz jutó törpebirtokosokat (353 család). A középparasztok és az 50 holdnál nagyobb földbirtokkal rendelkezők száma is nőtt. A közvélekedés szerint 30 hold körüli termőföld művelése biztosított tisztességes megélhetést egy átlagos nagyságú parasztszaládnak (Tóth 1937).

A legnagyobb birtokosok földterülete jelentősen csökkent a 19. századtól a 2. világháború végéig, de helyzetük stabil maradt a gazdaságsadalom élén. A földhasználat szerkezetének a változását jelzi, hogy 1925-ben a legtöbb földadót fizetők fele nem tulajdona, hanem a földbérletei (illetve kisebb részben a bércsépítés) révén került a leggazdagabbak közzé (Orosz 1973/1). 614 birtok (5394 kat.hold) volt nem mezőgazdasági főfoglalkozású vagy kettős foglalkozású birtokos tulajdonában. Ezekből 239 birtok (3635 hold) volt bérbe adva. többnyire középparasztoknak. A földhasználat jellegzetessége a búza és a kukorica termelésének a túlsúlya. A két növényt a szántóföld kétharmadán termesztették.

3.tábla A földbirtok megoszlása 1935-ben

birtokkategória	a birtokok száma db	a birtokok száma %	a birtokok területe katasztrális hold
0-5 hold	1913	59,6	21106
5-50 hold	970	36,3	
50-100 hold	65	2,8	12664
100-1000 hold	34	1,3	
1000 holdnál több	3		
együtt	3204	100,0	33770

forrás: Orosz (1973/1) 206. oldal

A földosztás 1945-ben a paraszti birtokszerkezet miatt viszonylag kevés földet érintett és csak 13 birtokot osztottak fel (Orosz 1973/2). A 2200 kérelmező közül 416 kapott földet, átlagosan 9 hold nagyságban, ami meghaladta az országos átlagot. A hadifogásból hazatértekkel 504-ra emelkedett a földhözjuttatottak száma. Összességében 298 fővel nőtt a földbirtokosok aránya. A földbirtokszerkezet legnagyobb változása az 5-25 holdas gazdák számának 485 főről 770 főre és összes birtokterületüknek 5850 hektárról 10640 –ra növekedése volt.

Az ötvenes évek mezőgazdasági politikáját Hajdúnánáson is ugyanúgy érvényesítették, mint más településeken. A szövetkezetek korai szervezése, a beszolgáltatások kikényszerítése, a kuláknak minősítettek ellen hajsza az országos forgatókönyv szerint folyt. A szövetkezesítés ekkor még nem ért el számottevő eredményt (500 tag, 7000 hold). Az új gazdák és volt agrárproletárok léptek be leginkább a szövetkezetekbe, amelyek 1956 – ban lényegében felbomlottak (Völgyesi 1998). A kisparaszti földbirtok vált még inkább a domináns

földhasználati formává. A gazdagparasztok és a nagyobb birtokosok földjeinek a radikális csökkenése, illetve a kettős foglalkozású birtokosok menekülése a földtől volt a földhasználatot érintő legnagyobb változás a második szövetkezesítés előtt (bár ezekről a folyamatokról pontos adatok nem ismertek).

A szövetkezetek szervezése az ötvenes és hatvanas évek fordulóján, a visszaemlékező szervezők szerint, nagyobb ellenállásba ütközött. Az önálló gazdálkodás hagyományaihoz ragaszkodó gazdákat csak erőteljesebb agitációval és az agressziót sem nélkülöző ráhatással lehetett a szövetkezetekbe lépésre rávenni. 1962-63-ra közel teljessé vált a szövetkezesítés. Az első időszakban a paraszti rétegek, illetve a földek elhelyezkedése szerint hoztak létre szövetkezeteket, eleinte 6-8 -at is. A „búrkabátos”, az agrárproletárokból álló és a birtokszomszéd földeket egyesítő szövetkezetek létrehozása a szervezés megkönnyítése miatt történt (Csíszár 2007).

A hatvanas évek elején, közigazgatásilag a város részét képező Tedejen, a hajdúk által a telepítést követő századokban pénzért megszerzett földeken, tehát kisbirtokok és nem uradalom helyén, állami gazdaságot szerveztek. Az állami gazdaság a nánási földekből 6345 holdat használt, de volt földje a dorogi és a böszörményi határban is (1499 hold illetve 2345 hold).

A szövetkezeteket többször is egyesítették. A rendszerváltást három szövetkezett érte meg (Béke, Micsurin, Új Élet). Kettő kifejezetten eredményesen és a harmadik is jobban működött az átlagosnál. A mezőgazdasági termelés fő ágazata a hagyományos kukorica és gabonatermesztés mellett a nagyüzemi állattenyésztés (sertés, szarvasmarha, pulyka, liba, juhtartás) volt. A földhasználat jellegzetessége a nagyüzemekkel többnyire szimbiózisban működő kiterjedt kisüzemi, családi („háztáji”) termelés volt, amelynek ugyan a sertéstartás és az ehhez szükséges takarmány előállítása volt a jellegadó formája, de a nyolcvanas években a

kistermelők csoportjai a szántóföld használata révén is jelentősebb jövedelemhez jutottak (pl máktermelés révén). A nyolcvanas évek elején a kifejezetten intenzíven termelő mezőgazdasági kisüzemek sem számítottak kivételesnek (pl- évi 200 sertés, 5000-6000 liba, 5000 -12000 csirke, 150-400 juh) (Kovách – Kuczi 1982, 1983). A kisüzemi termelésben a város lakosságának nem mezőgazdasági főfoglalkozású csoportjai is részt vettek. A szőlőskertek egy részét a város terjeszkedése következtében lakásépítés céljaira adták át, de a kertek kétharmadát, háromnegyedét továbbra is szőlő és gyümölcsstermesztésre használták. A házak körüli kertekben a kor szokásai szerint önellátásra termeltek zöldséget és gyümölcsöt, de ezekből a termékekből a város mindig (szabolcsi) behozatalra szorult.

Földkárptlás, földbirtok és földhasználat koncentráció

A földkárptlás történetét ma már nem lehet rekonstruálni. A privatizáció eredménye és következményei még mindig indulatot keltenek. Szinte egységes ellenszenv kíséri az állami gazdaság privatizálását és gazdaság egyik volt vezetőjének földfelhalmozását. Mások a családi nagybirtokok növekedését szemlélik ellenségesen. A rejtett elégedetlenség elég pontosan jelzi a polarizált földbirtokszerkezetből eredő konfliktusokat. A város birtokszerkezetében erőteljes a koncentráció.

A földhasználók számát és a földhasználat szerkezetét tekintve meglehetősen összetett állapotokat találunk. A KSH 2010 adatai szerint 40 cég és 1582 egyéni gazdaság használt valamilyen földterületet (KSH AMÖ Területsoros adatok 2012). A KSH üzemméret kategóriájába eső gazdaságokból 1213 művel termőterületet (5. tábla). 1391 a regisztrált őstermelők száma. A város népességének legalább harmada, kétötöde valamilyen szinten közvetlenül kapcsolódik a földműveléshez. Ez kimagasló aránynak számít, különösen ha ezekhez a számokhoz hozzáadjuk a szociális célú földprogramok több száz résztvevőjét is. Továbbá, ha figyelembe vesszük, hogy a KSH az 1500 négyzetméter alatti területet

használókat nem tekinti „gazdaságnak” és nem szerepelnek a földhasználók között, akkor a földet valamilyen formában művelők számát az előbbieknél is magasabbnak tarthatjuk. A KSH a „gazdaság” méretet el nem érők termőterületét 30 és fél hektárban adja meg (5. tábla). Ha ezt az adatot egy átlagosnak tartató 500 - 800 négyzetméterrel osztjuk csak ez alapján 400–700 kertművelő családra következtethetünk. A KSH kimutatásban 1622 földhasználó szerepel (4 tábla). A 2013 -14 telén készített kérdőíves felmérés és az interjúk adatai alapján legalább 1500-2000 főre tehető a mezőgazdasági üzemek állandó foglalkoztatottjainak a száma, amihez még az ideiglenesen alkalmazottak számát is hozzá kellene adni. Ez utóbbi adatot becsülni sem lehet, de a gabona és kukoricatermesztés munkaerőigénye következtében az ideiglenesen alkalmazottak száma valószínűsíthetően nem haladja meg az állandó alkalmazottakét. A felsorolt adatok alapján elég egyértelműen látszik, hogy a város családjainak kétharmad, négyötöd körüli része részt vesz a hobbi szinttől a nagyvállalkozásig valamilyen formában a földművelésben.

4. tábla A földterületet használók száma művelési ágak szerint, 2012, Hajdúnánás

Számó	Konyhakert	Szőlő	Gyümölcsös	Gyep	Mezőgazdasági terület	Erdő	Nádas	Halastó	Termőterület	Gazdasághoz tartozó egyéb területet	Földterületet
820	558	16	38	298	1 208	42	8	4	1 213	1 536	1 622

Forrás: Földhasználat és állatállomány Magyarországon, 2010 (településsoros adatok) Magyarország mezőgazdasága (ÁMÖ), 2010

5. tábla A használt földterület művelési ágak szerint (hektár) Hajdúnánás, 2010

Gazdaságok száma 1622	Ebből: egyéni gazdaság 1582	Szántó	Konyhakert	Szőlő		Gyümölcsös		Gyep	Mezőgazdasági terület
				terület összesen	termő terület	terület összesen	termő terület		
		17519,37	19,77	1,58	1,35	119,05	73,81	6438,71	24 098,48

Erdő	Nádas	Halastó	Termő- terület	Nem hasznosított mezőgazdasági terület	Gazdasághoz tartozó egyéb területek	Használt terület összesen	Gazdaság méretet el nem érők termőterülete
389,76	74,26	114,42	24676,93	96,56	659,02	25432,51	30,47

Forrás: Földhasználat és állatállomány Magyarországon, 2010 (településsoros adatok) Magyarország mezőgazdasága (ÁMÖ), 2010

A földhasználók között jelentős az önellátásra termelők száma. A helyi Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat adatgyűjtése szerint a családok kétharmada, hetven százaléka termel élelmiszert saját fogyasztásra. Ez az adat egybeesik a fentebb használt becslésekkel. A művelésben levő házkörüli kertek összterülete 85 hektár az önkormányzat adatai szerint. A szociális földprogram különböző változataiban 350-500 család vesz részt. Az előbbi adatok alapján a 16500 fős körüli lakosság 30-40 százaléka, főfoglalkozásuként, alkalmazottként, részidős termelőként illetve mindezek családtagjaként közvetlenül kapcsolódik az agrárszektorhoz és a népesség további 30 - 40 százaléka legalább saját fogyasztásra termel élelmiszert. A mezőgazdasági őstermelők száma 1391 volt 2012-ben. 886 –an rendelkeztek a területalapú támogatásra jogosult földtulajdonnal. 4 szövetkezet és több részvénytársaság is érdekelt a mezőgazdasági termelésben. A 2300 regisztrált vállalkozás egy része is az agrárcég (30-40).

Az interjúkból tudjuk, hogy legalább 30-50 esetben az egy családhoz tartozó birtokok több néven vannak bejelentve, ami a hozzáférhető statisztikákban megjelenő adatoknál még erőteljesebb koncentrációra utal. A 2012-es földtámogatás listán 876 nánási földtulajdon egység szerepel. A birtokrekonstrukciós eljárás 109 esetben talált a tulajdonosok lakcíamazonossága miatt összevonható földtulajdonokat, amelyek valóban egy családhoz vagy a tulajdonukban levő vállalatokhoz tartoznak (Kovács 2014). A 2012-es adatokon végzett birtokrekonstrukció nagyobb méretű földhasználat koncentrációra világított rá (6 . tábla). E szerint 6 legnagyobb birtok használta a termőföldek jelentős részét használja, a 11 darab

kétszáz hektárnál nagyobb birtok az összes föld negyven százalékát, a 100 hektárnál nagyobb 38 gazdaság a földek 58 százalékát használta. A legnagyobb birtokok között egyéni gazdálkodók és társas vállalkozók is vannak. A 25 -100 hektáron gazdálkodók az összes termőterület 18,3 százalékát használták. A közel kétszáz gazdaság mintegy átmeneti kategóriát képzett az árutermelő és a részidős gazdaságok között, amelyben a főállású termelők és a nem mezőgazdasági főállású, részidős termelők is jelen vannak. (A birtokrekonstrukció következő, egyéni adatokat egyenként elemző eljárása még nagyobb birtokrekonstrukcióra mutathat rá, ezt a 2014-es adatokkal végeztem el.)

Az 5 hektár alatti földek legnagyobb részét bérbe adják. Szóbeli becslés alapján az összes termőföld harmadára teszik a bérelt földek arányát. Földet venni valójában nem lehet a magas árak (2,5 – 3,5 millió hektáronként) és az áruba bocsájtott földek szűkössége miatt. A bérletek iránt is nagy a kereslet. Egy hektár után aranykoronánként 50 kiló búza ára az átlagos bérleti díj. A kérdőíves felvétel mintájába került 128 nánási gazdálkodó valamivel több, mint fele bérel földet. A határt 1990 után nem tagosították, a birtoktestek elaprózódásával küzd a legtöbb gazdálkodó.

Az 1935-ös birtokszerkezettel összehasonlítva a 2012-es adatokat a közel nyolcvan éves időtávban is a földtulajdon koncentrálódása emelhető ki (3. és 7. tábla). 1935-hoz vagy 1912 -höz hasonlítva jelentős mind a termelők összlétszámának, mind a legalsó birtokkategóriákba tartozók arányának a csökkenése. A legnagyobb birtokok aránya kétszer magasabb és területük sokkal nagyobb, mint a 20- század első felében vagy a legnagyobb birtokszerzések időszakában, a 19. század utolsó harmadában volt. A város határában korábbi 2000 körüli kisbirtok helyére 68-70 nagybirtok került és a közepesnek tartható birtokok száma megkétszereződött.

6. tábla A földbirtokok számának megoszlása birtokkategóriák szerint százalékban Hajdúnánáson 2012-ben N= 734

birtokkategória hektár	a birtokok száma,db	a birtokok száma , %	az összes földterület
5 hektár vagy kisebb	301	41	773
5,1-10 h	148	20,2	1035
10,1-25 h	113	15,4	2103
25,1-50	96	13,1	2493
50,1-100	38	5,2	2696
100,0-200	27	3,7	3868
200 -500	5	0,7	2274
500 felett	6	0,8	6336
együtt	734	100	21578

forrás: a területalapú támogatások adatai 2012

7. tábla Az összesített földbirtokok megoszlása holdakban kifejezve 2012-ban

birtokkategória hold	gazdaságok száma ,db	gazdaságok száma, %	összes föld
0,1 - 5 hold	192	26,2	7739
5 - 50 hold	412	56,1	
50,1 - 100 hold	61	8,3	29765
100,1-1000 hold	64	8,7	
1000 hold felett	5	0,7	
együtt	734	100	37504

forrás: területalapú támogatások adatai 2012

A 2014 –es területalapú támogatások adatainak a felhasználásával is elvégeztem a birtokrekonstrukciót, azonban a korábbi eljárást egy helyi. növényvédelemmel foglalkozó

szakértő segítségével kibővítettem. A helyi kolléga adott felvilágosítást olyan földek egy gazdasághoz tartozásáról, amelyek a területalapú támogatások listáján külön szerepeltek. A 2012-es adatok részletesebb adattisztítását is elvégeztem, majd az SPSS segítségével összevontam az azonos lakcímről bejelentett földeket. Az így elvégzett birtokrekonstrukciót ismét ellenőriztük a helyi szakértővel, illetve azt is megnéztem, hogy magnós interjúk során megadott gazdaságnagyságok egyeznek-e az előbbieken ismertetett rekonstrukció eredményeivel. Az ellenőrzések azt bizonyították, hogy a rekonstrukciós eljárással lényegesen közelebb kerültem a tényleges földhasználat megismeréséhez. Végeredményben a hajdúnánási földek használatának a korábban megállapítottéhoz képest sokkal nagyobb koncentrációjára derült fény (8. tábla). 2014-ben 893 nánási termelő kapott földalapú támogatást, amelynek az összege 1 798 866 606 forint volt. A nánási gazdáknak jutó összes mezőgazdasági támogatás ugyanabban az évben 4 797 376 049 forint volt. A birtokrekonstrukciós eljárás következtében a 893 támogatott adatainak az összevonásával 708 valóságos gazdaságot találtam. A hivatali statisztikákhoz hasonlítva mindez önmagában is jelentősebb földhasználat koncentrációra mutat rá.

Ez a pontosabb módszer is hat 500 hektár feletti gazdaságot mutatott ki. Ez a hat gazdaság használja városföldjeinek a 42 százalékát. A hat gazdaság között egy családi üzem, négy társas vállalkozás és egy több vállalatból és magánkézben levő földből álló egység van, amelynek egy család a tulajdonosa. A 39 (5,5 %) száz hektárnál nagyobb gazdaság használatában van a földek 64.5 százaléka. A földtulajdonosok közel hatvan százaléka a földek mindössze 6.5 százalékát használja (10 hektár alatti birtokokon).

8. tábla A földbirtokok számának megoszlása birtokkategóriák szerint százalékban Hajdúnánáson 2014-ben N= 706

birtokkategória hektár	a birtokok száma,db	a birtokok száma , %	az összes földterület	összes föld %
5 hektár vagy kisebb	267	37,9	676,66	2,5
5,1-10 h	150	21,3	1070	4,0
10,1-25 h	136	19,3	2085,57	7,8
25,1-50	75	10,6	2640,69	11,6
50,1-100	39	5,4	2803,89	10,6
100,0-200	23	3,3	3218,65	12,2
200 -500	10	1,4	2626,23	9,8
500 felett	6	0,8	11246,62	42,5
együtt	706	100	26368 ¹ ,31	100

forrás: a területalapú támogatások adatai 2014

Kapcsolatok a termelők között. Az új típusú integrációk

Az interjúk egyik legfontosabb tapasztalata, hogy a földhasználók között olyan összetett termelési és értékesítési kapcsolatok működnek, amelyek a szakirodalomban jószerével ismeretlenek. Az agrárpolitikai irányoktól függetlenül a gazdák felépítették a biztonságosabb termelés és értékesítés együttműködési rendszereit. A mák, a (csemege)kukorica és a gabonafélék értékesítésére és részben a termelés szervezésére 10-12 integráció működik.

. A Tiszavasvári Alkaloida közelsége és a kedvező talajviszonyok évtizedek óta jövedelmezővé tették a máktermesztést. Az indiai tulajdonban levő Alkaloida 2014 –én jelentette be az ipari mák feldolgozásának a felszámolását. Egy időre úgy tűnt, hogy a mákpiac összeomlik, de a Hungarobiomed Kft átvette az Alkaloida szerepét és a szlovákiai Saneca Pharmaceuticals gyógyszergyár számára szállítja a mákgubót és a mákszalmát. Az Alkaloida számára az országban 13000 hektáron állítottak elő gyógyszeralapanyagot. Ez a

¹ Az itt megadott összes földnagyság 400 hektárral több, mint a város közigazgatási területe. Ez részint területalapú támogatás túljegyzésének, részint annak a következménye, hogy nem a hajdúnánási határban tulajdonolt, bérelt földeket is a hajdúnánási földekkel együtt jegyezték.

terület 2015-re 6000 hektárra esett vissza. Hajdúnánáson fennmaradt a mák termesztése a megváltozott piaci körülmények között is. Az integráció jellege változott, de túlélte az Alkaloida piaci kivonulását. A mákterület megközelítőleg a harmadával csökkent

A mák termelését, értékesítését 2014-ig két szervezet integrálta. Egy – egy integráció 300-300 hektár területet érintett. 15-20 gazdaság tartozott egy integrátorhoz. Az integrációs szerződéseket évente kötötték. Az integrációba lépők körében évről évre történtek változások, de a szerződött gazdák nagyobb része ugyanahhoz az integrátorhoz szerződött vissza. Az integrátor szervezetek tulajdonosai a nagyobb, akár 200 hektáron gazdálkodó, máktermelők közül kerültek ki. Az integrátorok a betakarításhoz, szállításhoz szükséges gépekkel és saját vagy bérelt tárolókapacitással is rendelkeznek. Az integrációs szerződéseket egyéni feltételek szerint kötötték. Az értékesítési tárgyalások, a gyárral történő kapcsolattartás minden esetben az integrátor feladata. Az árat az átvevővel az év elején aláírt szerződés rögzíti. A vetőmagot a gyár megelőlegezte. Az Alkaloida külön díjazta a közvetítést, integrációt, szervezést. A technológiai szabályok betartásának az ellenőrzését, a szállítást és a raktározást a gyárban történő átvételig az integrátor végezte. A vetés, betakarítás gépi munkáit az egyéni szerződések szerint látják el. A nagyobb termelők saját gépeikkel dolgoznak, mások földjein az integrátor végzi a gépi munkákat. Az integrációba vitt földek nagysága a néhány hektártól a nagyobb területekig terjed. Nagyobb földbirtokkal rendelkező termelő is szívesen adja integrációba kisebb mákföldjét és egy – egy szerződő sok kicsi parcellára is egy szerződést köthet. A gyár és az integrátor is biztosított betakarítási előleget. A máktermelés előnye a biztos piacon túl a vetésforgó hatékonysága: a mák ideális előveteménye a kukoricának. A különféle növények integrációi között átfedések is léteznek. A mákot integrálók kukorica termelése például egy másik integrációhoz tartozhat.

Az Agroszoltek vagy a Hajdú Búza-Kukorica kft a mákintegrációhoz hasonlóan működő együttműködési hálózatokat épített ki elsősorban csemegekukorica, zöldborsó termesztésére.

A Búzafood 97 kft. is kiterjedt integrációt folytat. Van olyan integrátor is, aki az egészen kicsi területen gazdálkodók gabona- és kukoricatermesztésének és értékesítésének a szervezésére szakosodott. Tevékenysége túllép a város határain, még Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is vannak ügyfelei. Az integrátorság piaccá szerveződött és a hajdúnánási mezőgazdaságnak nincs olyan szegmense, amelyet ne fedne le valamilyen integrátor, szövetkezés, termelői együttműködés. A nagyobb üzemek zöme integrátorként is jelen van az agrárpiacon. Az önkormányzat beismerten a régebben volt termelőszövetkezeti háztáji mintájára alakította ki a szociális földhasználatot. Becsléseim szerint a nánási termőföldek háromnegyedén, négyötödén valamilyen integráció, szövetkezés vagy más típusú hálózati együttműködés keretében gazdálkodnak. A kivételt talán a legnagyobb állattartásra szakosodott gazdaságok jelentik. Az integráció politikai beavatkozás nélküli, gazdasági együttműködés, egyfajta válasz az agrárpolitika hiányosságaira. Önkéntes szövetkezés, ami évről évre felbontható. Az integrátor szerepe az egyszerű termékértékesítéstől, a termelés minőségének a biztosításáig (mák, csemegekukorica) vagy a termelés egészének az elvégezésig terjed.

Az integráció évenként megkötött szerződésekkel működik. Egy – egy termékfajta értékesítésének integrációját több cég is felvállalja ezért a szerződések megkötése piaci alku. Nem találtunk arra utalást, hogy az integrátorok bármilyen kényszert alkalmaznának az éves szerződéskötéseknél, amelyeket a gazdasági előnyök szerint köt mind a két fél.

Az integráció sikerének egyik magyarázata lehet, hogy legnagyobb üzemek mind a szövetkezetekből illetve az állami gazdaságból nőttek ki. A nagyobb családi gazdaságok tulajdonosainak a többsége is a szövetkezetekben szerzett termelési és együttműködési tapasztalatokat. Az 1990 előtti mezőgazdaság szervezeti formái a jelenlegi agártermelési formák közvetlen előzményeinek tekinthetőek és valószínűen ez a helyi gazdálkodási sikerek egyik magyarázata

Az agrárium szereplői

Az agrárium szereplői között alig van olyan, aki ne használna termőföldet is. A Búzafood kft. például három megyére, Hajdú-Biharra, Szabolcs –Szatmárra és Borsod – Abaúj Zemplénre, kiterjedő kereskedelmi, beszerzői, értékesítési és szakértői tevékenységet folytat, ugyanakkor tulajdonosa családjának a földbirtok rekonstrukció szerint 800 hektár földnél is több van a tulajdonában. A Tápcenter agrárkereskedelmi vállalkozás birtokában van 137 hektár, illetve az alapító tulajdonos és 5 családtagja nevén van még tovább nagyjából 100 hektár is és további földeket is használnak együttesen alig kevesebb mint 500 hektárt.. A nagyobb állattartó cégek többsége jelentős nagyságú termőföldet is művel (például a szarvasmarhatartó Martinek Farm bt. vagy a Nyakas Farm, vagy a Hrotkó gazdaság, ahol 160-170 tejelő és 4-500 hízómarha szarvasmarha tartásához közel 200 hektár szántó és 150 legelő művelése tartozik).

A nagyobb mezőgazdasági üzemek tevékenysége a nánási határon túlra is kiterjed. A tedeji agrárkomplexumnak más településeken is vannak földjei. Az értékesítés/beszerzés szervezését végző integrátorok, az élelmiszer feldolgozó cégek estenként öt-hat megyében is tevékenyek. A kisebb gazdaságok közül is bérelnek földeket a környező településeken. A nánásiak terjeszkedéséhez hasonlóan jelentek meg a külső termelő és kereskedelemi/szolgáltató cégek a helyi agrárgazdaságban. Az idegenek földbérlete és a nánásiak más településeken történő bérleményei időről időre megjelentek a helyi mezőgazdaság különböző korszakaiban, azonban ezek jelenlegi kiterjedtségét nagyobbban tarthatjuk.

A földet használók üzemtípusai, termelési értékesítési kapcsolatai meglehetősen egyedi és komplex állapotokat mutatnak még ebben a 16 700 lelkes kisvárosban is. A földhasználó gazdaságok között 45-50 társas kft, bt, rt szövetkezet van, amelyek alaptevékenysége, nagysága, szervezeti felépítése, alkalmazotti létszáma annyira különbözik, hogy a társas

vállalkozásokat egyediségük miatt nem érdemes altípusokba sorolni. A családi, egyéni gazdák esetében a használt föld alapján képzett birtokkategóriák jelentenek használható csoportosítást. Az egyéni gazdálkodók között további kategorizálásra adna lehetőséget a termelés szerkezet (pl állattartás nagysága) figyelembe vétele, azonban a földhasználat nagyságának a megállapításához használt területalapú statisztikák nem közölnek ilyen adatokat, a KSH adatok pedig ilyen részletezettségben nem hozzáférhetőek. Az állattartás meglétére és nagyságára utal a támogatások adatbázisa is, amely alapján gazdaságonként kell a kiegészítéseket elvégezni a további munkák során. A következőkben az agrárszereplők néhány alaptípusát mutatom be.

A privatizált nagyüzem: A tedeji agrárkomplexum

A volt állami gazdaság helyén létrejött mamutcég tulajdonviszonyait illetően nincs egyértelmű információnk. Az állami gazdaság volt igazgatójával, aki a komplexum jelenlegi vezetője (és többségi tulajdonosa) nem sikerült interjút készítenünk. A Tedej Agrártermelő És Szolgáltató Zrt. és a Tedej Befektető Mezőgazdasági Termelési és Szolgáltató Kft. ugyanarra a címre vannak bejelentve. Együtt több mint négyezer hektárt művelnek. A támogatások adatbázisában további 7 pályázó szervezet van ugyanarra a címre bejelentve. A nyilvános adatok alapján a Tedej zrt 1993-ban alakult az állami gazdaság tevékenységének a folytatására. 6800 hektáron gazdálkodik, de elsősorban állattenyésztő gazdaság. 2000 tejhasznú és 1000 húshasznú szarvasmarhát tartanak, valamint 1450 kocát és azok malacait nevelik fel. A cégcsoport 13 millió liter tejkvótával rendelkezik. A növénytermesztés az állattartás takarmányigényét szolgálja ki. Közel száz hektár gyümölcsösük is van. Az alapanyag termelés mellett kereskedelemmel, szállítással, élelmiszer feldolgozással, építéssel, túrizmussal és egy sor más tevékenységgel is foglalkoznak. Foglalkoztatottjainak száma 300 fő körül van. A cégcsoporthoz 14 cég tartozik (*Tedej Zrt, Tedej-Befektető Kft, Tedej- Táp Kft, GÁZ-KOMFORT Kft, Pusztá-Víz Kft, Északhajdúsági Beruházó Rt, MBO Befektető Kft , TEDEJ FOMŰ Kft, K+F Innovációs*

Központ Kft, Zöldhalom Kft, Tedej-Gép Kft, Hajdúsági Agrárgazdasági Kft .Tedej Busz Kft. Lónya Tejtermelő Kft) és három termelői csoportot is működtetnek.

Tedej rendszeresen a 100 legnagyobb árbevételű Hajdú-Bihar megyei cég között van és önmagában is jelzi gazdasági erejét. A Tedej Zrt. igazgatója és családjának gazdasági potenciáljához további adalék, hogy testvére a szintén Hajdúnánáson bejegyzett Búzafood kft tulajdonosa. Ez a cég a megyei toplistán 4.5 milliárdos bevételével megelőzi a Tedej zrt-t (3.5 milliárd). Együtt vásárolták fel például a Debrecen frekventált helyén levő megyei gyógyszergyártó központot. Az igazgató felesége is a Zrt egyik vezetője. A Tedej zrt-nek. kiterjedt és erőteljes a politikai képviselete. A város polgármestere több cikluson keresztül a Zrt volt alkalmazottja volt. Az igazgató évekig a városi képviselő testület tagjaként politizált és pozícióját az ezredfordulót követően a lányára örököltette át, akinek a férje szintén a Zrt egyik tulajdonosa.

A továbbélő szövetkezet: a Béke

A szövetkezetet a hasonló nevű mgtsz utódszervezeteként hozták létre 1992-ben. A határ legjobb részein gazdálkodó Béke erős, gazdag szövetkezetnek számított a szocialista korszakban. A hasonlóan produktív Micsurin, területét tekintve valamikor a megye második legnagyobb szövetkezete, nem élte túl a kilencvenes évek elejét. Az átalakított szövetkezet eleinte 200 főt foglalkoztatott, de ez a létszám mára 80-85 főre esett vissza. A termelést is folyamatosan csökkent. A dolgozók kétötöde szövetkezeti tag, a többiek alkalmazottak. Állattenyésztéssel (szarvasmarha, sertés), növénytermesztéssel és mezőgazdasági szolgáltatással foglalkoznak. 750 hektár szántójuk, 1000 hektár legelőjük van, amelyet a tagoktól és kisebb részben kívülállóktól bérelnek. 450 anyakocát, 6000-65000 sertést, 2000 szarvasmarhát (1000-1000 bika és tehén) tartanak. Az állatok egy részét Olaszliszka, Bodrog, Kisfalud határába helyezték ki bérlegeltetésre 2013-ban, de arra is volt példa, hogy Karcagra

vittek egy 300 marhából álló gulyát legeltetésre az egész helyi mezőgazdaságra jellemző földhiány miatt.

Együttműködés szövetkezés nélkül: Agroszoltek

Az Agroszoltek a szocialista szövetkezetek felbomlását követő időszak egyik lehetséges menedzselési lehetőségének a példája. 1994-ben három tulajdonossal alakult, akik az időközben megszűnt Micsurin szövetkezetben dolgoztak. Jelenleg 1500 hektárt bérlenek és 1100 hektárt integrálnak. A három tulajdonos (agrárszakemberek, apa és fia, tulajdonostárs) 34 fizetett alkalmazott munkáját irányítja. Növénytermesztéssel foglalkoznak. 1.2 milliárd árbevételt produkáltak 2012-ben. 1100 csemegekukoricára volt szerződésük 1993-ban (konzervgyár, hűtőház), amelyből 450 hektárt béreltek, míg 650 hektár az integrált földekből került ki. Az integráció egyéni szerződéseket jelent a gazdákkal: vagy a termelésre, vagy csak az értékesítésre vagy mindkettőre vonatkozik. Az értékesítési szerződéseket mindig úgy kötik, hogy abba belefoglalják az integráltak terményeit is. Integrációban zöldborsót és csemegekukoricát termesztettek. Az integrált földeken többnyire az Agroszoltek végzi a gépi munkákat és a növényvédelmet. A tulajdonos dönti el, hogy mit vessenek az adott évben. Az integrációban szerződő földtulajdonosok köre évről évre állandó. A tulajdonos és az integrátor együtt viseli a kockázatot. A bérelt földek esetében a bérbeadó oldaláról ilyen nincs, hiszen a bérleti díj a nem függ a terméstől. 19 év alatt nem volt olyan eset, amikor elmaradtak volna a bérleti díj kifizetésével. Változó haszonnal, de minden évet sikeresen zártak.

A bérleteket és integrációs szerződéseket elsősorban a felbomlott szövetkezet tagjaival, korábbi munkatársaikkal kötik. A szövetkezet volt majorsági központjában van a telephelyük és az irodájuk is. A gépeiket először a felbomlóban levő szövetkezettők bérelték, majd megvették azokat, illetve újakat vásároltak. A termékeket évente a piaci keresletnek és a vetésforgó követelményeinek megfelelően változtatják. A termékek értékesítését egy 150 km

sugarú körben végzik (az országhatáron belül maradv). Hasonló konstrukcióban, csak kisebb területen (500 – 550 hektár) működik a Hajdú Búza-Kukorica kft is, ami a város hatodik legnagyobb földhasználója.

A Nyakas Farm

A Nyakas Farm családi vállalkozás. Nyakas András, az alapító a szövetkezetben eltöltött évek után még a nyolcvanas évek elején váltott az egyéni gazdálkodásra. A szövetkezet jó iskola volt a vállalkozáshoz is. A libatenyésztés vezetője volt, ami a Hajdúságban a legendás üzleti sikerek területe volt a nyolcvanas években. Szövetkezezi alkalmazottként részidős magángazdaságában sertéseket nevelt. Önálló gazdálkodása csirketartással indult. 14 000 férőhelyes automatizált ólat épített és ezt működtette a rendszerváltásig. Marhafelvásárlásba kezdett, ami a szövetkezetek felbomlása idején különösen jövedelmező volt. A felvásárolt marhák egy részét nem adta tovább, hanem saját gazdaságában tartotta. 20 hektár földet örökölt a kárpótlás révén, amihez a földárveréseken további földeket vásárolt. Az első 25 hektárt ott, ahol a határban a farmja és lakása van, néhány kilométerre a várostól.

Valóságos mintagazdaságot épített ki. 1200 hektáron gazdálkodik, amelyből 600 körüli hektár van a család tulajdonában. Az 1200 hektár ötven darabban van, ami tulajdonos véleménye szerint 20 százalékkal rontja a gazdálkodás termelékenységét. 3000 körüli szarvasmarhát tartottak (1200 tejelő tehén, a borjaik, és 500-600 bika) 2013-ban, amikor 9700-9900 liter tej volt a terméseredményük. 2015-re 1382 tejelő tehénre nőtt az állomány, 32.5 literes fejési átlaggal. A farm 60 állandó alkalmazottat és 10-15 idegymunkást és saját állatorvost foglalkoztat.

A földeken az állataik takarmányát termesztik meg, a növénytermésből semmit sem adnak el. Tejelő szarvasmarhákat tartanak a legkorszerűbb körülmények között. A bikákat (évi 500 – 600) eladják. Az alapító-tulajdonos Írország, Anglia, Németország, Svájc és a környező

országok állattartását tanulmányozta. A fia pedig amerikai tapasztalatait hozta haza. A tejet külföldre értékesítik. 2013-ban Romániába szállítottak. Egy tejfeldolgozó vállalkozás létrehozása szerepel terveikben.

Terménykereskedés, szolgáltatás és földművelés. „Idegen” tőke a mezőgazdaságban

A földhasználat egyik jellegzetessége a kereskedelmi, ipari tőke megjelenése a helyi agrárvilágban. A terménykereskedelemmel illetve mezőgazdasági szolgáltatással foglalkozó cégek üzletágaik fejlesztésével párhuzamosan szereztek földtulajdont, amelyet esetenként bérelt földekkel kiegészítve művelnek vagy műveltetnek. A termékkereskedelem és a mezőgazdasági szolgáltatások tőkéje 8-10 esetben társul nagyobb, 100 – 600 hektárra kiterjedő agrártermeléssel. A használt földek nagysága ellenére a földművelés kiegészítő jellegű a takarmánykereskedelem vagy az agrárszolgáltatások mellett. Az esetenként több százmilliós kereskedelmi és szolgáltatási forgalom és a mezőgazdasági nagyüzem még családi alapon működő vállalkozás estében is Kft, Bt. formában történik. A családi gazdaságok kevésbé voltak hitelképesek, mint a kft-k és a földművelés nagyobb (akár 100 -200 milliós) hiteligényét könnyebb volt a kereskedelmi, szolgáltatási cég háttérével megszerezni. A földművelés és kereskedelem, szolgáltatás családi vállalkozás formájában történő kombinálására az 1945 –öt megelőző korszakokban csak nagyon kevés példa volt (hizlalás, sertéskereskedés és növénytermelés egy –két esetben). A kétfajta tevékenység ötvözésének az eredménye mezőgazdasági nagyüzemek működtetése, amelyek a használt saját tulajdonú és bérelt földek együttes nagyságát tekintve a legnagyobb 20- 30 gazdaság között vannak.

A helyi mezőgazdaság profittermelő képességét jelzi, hogy más gazdasági szektorokból is jelentős tőkét fektettek földvásárlásba. A kereskedelem és az ipar legnagyobb vállalkozói is jelentős földbirtokkal (200-400 hektárral) rendelkeznek. Az iparban keletkezett tőkét befektető vállalkozó a legrosszabb minőségű földeket vásárolta fel, amelyeket elsősorban

bérbeadás révén hasznosít. (A legnagyobb földtulajdonosok listáján nem is szerepel, mert azt a listát a területalapú támogatások alapján számítottuk és ez a támogatást a földet ténylegesen- akár bérletként is- használók nevével tüntetik fel). A kereskedelemből (cukrászat, boltok, trafikok) származó családi tőkéből vásárolt (kisebb részben bérelt) földbirtokot a tulajdonos család művelteti, amihez jelentős integrátori tevékenység is társul. Két másik vállalkozó családdal összefogva a máktermelés integrációjára vállalkoztak. 15 gazdálkodó 300 hektáron történő máktermesztését és értékesítését integrálják, illetve saját gépparkjukkal biztosítják a nagyobb munkákat az integráltak többségének.

Az állattartó gazdaságok földhasználata

A 734 valóságos hajdúnánási földhasználó gazdaságból az állattartás támogatási adatai szerint megközelítőleg 150 gazdaság tart valamilyen állatot nagyobb számban. Ezek közül néhány tucat mindössze, ahol az állattartás adja a gazdálkodás fő profilját. A KSH AMÖ szerint 1327 „gazdaság” tart valamilyen állatot (8. tábla) következésképpen az állattartók fele csak nagyon kevés földet használ.

8. tábla Az állattartók száma I. Hajdúnánás, 2010

Szarvasmarhát tartó gazdaságok			Sertést tartó gazdaságok			Lovat tartó gazdaságok	Juhot tartó gazdaságok
Összesen	ebből:		Összesen	ebből:		Összesen	Összesen
	tehenet tartó	bikát tartó		anyakocát tartó	tenyészkant tartó		
170	148	5	805	175	9	77	104

Az állattartók száma II. Hajdúnánás, 2010

Kecskét tartó gazdaságok	Tyúkféléket tartó gazdaságok	Kacsát tartó gazdaságok	Ludat tartó gazdaságok	Pulykát tartó gazdaságok	Állattartó gazdaságok
59	1 023	158	36	63	1 327

Forrás: Földhasználat és állatállomány Magyarországon, 2010 (településsoros adatok) Magyarország mezőgazdasága (ÁMÖ), 2010

9. tábla Állatállomány, Hajdúnánás 2010

Szarvasmarha-állomány			Sertésállomány			Lóállomány	Juhállomány
összesen	ebből: tehén	bika	összesen	anyakoca	tenyészkacsa	összesen	összesen
11098	5055	14	25 516	1 961	39	192	9 160

Kecske	Tyúk			Kacsa	Liba	Pulyka	Állatállomány, állategység
		tojótyúk	broyler-csirke				
225	51 999	15279	2 922	1 915	20 098	565	17 314

Forrás: Földhasználat és állatállomány Magyarországon, 2010 (településsoros adatok) Magyarország mezőgazdasága (ÁMÖ), 2010

A nagy állattartó családi gazdaságok elsősorban tejtermelő szarvasmarha tartására rendezkedtek be, amit a húsertékesítés egészít ki. A tedeji agrárkomplexumban és Béke szövetkezetben elsősorban szarvasmarhát, illetve Tedejen sertést is tartanak. A háztáji sertéstartás egészen visszaesett, mint ahogy semmivé váltak a nyolcvanas években még a kisüzemi agrártermelés legsikeresebb vállalkozásainak számító többbezres csirkeólak is. A nagyüzemi pulykatenyésztés a szövetkezetekkel együtt tűnt el. A száznál is több család jövedelmező libatartását a Hajdú-Bét ügy következtében néhány kivételtől eltekintve felszámolták. A juhtartás még viszonylag jobban fennmaradt, de nem lehet pontosan tudni, hogy a kilencezret meghaladó juhállomány hogyan oszlik meg a nagy és kisebb mezőgazdasági üzemek között (9 tábla). Létezik egy struccfarm, illetve az utóbbi években hoztak létre néhány halak nevelésére szakosodott gazdaságot.

Az intenzív állattartás a családi gazdaságokban is erőteljesebb földhasználattal társul. A Nyakas farm ezer hold feletti hektárt használ a 3000 szarvasmarha takarmányának az előállításához. A Martinek farm 135 szántót művel, illetve 45 hektár legelőt használ a 450 szarvasmarha ellátásához. A Hrotkó gazdaságban a 160-180 tejelő tehén és 400- 500

hízómarha takarmányát 200 hektár szántó és 151 hektár körüli gyepterület termeli ki. Az állattenyésztés és földhasználat kapcsolódását Hajdúnánáson a határ egyhatodát kitevő hat és félezer hektár gyepterület mutatja. Összességében az állapítható meg, hogy a 24 és félezer hektár mezőgazdasági terület 45-50 százalékának a használata az állattartás takarmány és legeltetési igényeit szolgálja.

A biogazdaság

Biotermelésre 3-4 gazda vállalkozik, annak ellenére, hogy a föld minősége erre kiválóan alkalmas lenne. A legnagyobb folyamatosan működő biofarm a polgármester és családja tulajdonában van. Ez egy tanyasi gazdaság, ami 15 hektár saját tulajdonú, 19 hektár bérelt földön működik a lakásként is szolgáló tanyaépület körül. A határ más részein bérelnék még kisebb földeket, amelyekkel együtt negyven hektáron gazdálkodnak. A férj és a feleség is képzett szakemberek, de a férj szülei is részt vesznek a gazdaság munkáiban. A terület felén tönkölybúzáat termesztenek. További termékeik a cukkini, kápia paprika, brokkoli, csemege- és takarmánykukorica, zöldborsó. A bérelt, ökológiai termelésre átállás alatti területeken (3 év) a hagyományos módszerekkel termelnek növényeket, amelyeket a helyi piacokon értékesíteni tudnak. 6 hektár családi örökségen indultak, majd fiatal gazda pályázaton nyert összegből vásároltak még 11 hektárt. Az öntözőcsatornákhöz közel eső területeket keresték, mert kereskedelmi partnereik szívesebben kötnek öntözhető földeken termelőkkel értékesítési szerződést. Régebben állataik is voltak, de a gazda közéleti karrierjének a kezdetén felszámolták az állatállományt. A termelt vetőmagot részben saját földjeibe vetik vissza. A szükséges munka java részét a család végzi (a feleség, apósa és anyósa és kisebb részben a város polgármesterként dolgozó férj). Időnként néhány alkalmi munkást fizetnek meg, és gépi bér munkát vesznek igénybe. Ökológiai földhasználatuk kivételesnek számít, és nem

valószínű, hogy a jelenlegi agrárszerkezetben és az adott agrárpolitikai körülmények között a város határában gyors növekedésnek indulna a bio-gazdálkodás.

A nánási kisgazda

A mezőgazdasági termőterület megközelítően húsz százaléka a 25-100 hektárt használó 130-140 gazdaság művelésébe esik. Ez a birtokkategória határesetet képez, mert 25 hektár alatt nem igen lehet önmagában a gabona, kukorica, borsó termelésre alapozott földművelésből megélni. Az állattartó, földművelő vegyes gazdaságok tulajdonosainak van arra valamilyen esélye, hogy 25-30 hektárnál kevesebb föld használata alatt a mezőgazdasági tevékenység legyen a főfoglalkozás. 30 -50 de még inkább 50 - 100 hektár használata esetén a földművelés önmagában is megélhetést adhat egy családnak és lehetővé teheti a gazdaság felszerelését a szükséges gépekkel. A 25 hektárnál kevesebb földet használó 500- 550 tulajdonos gazdálkodása csak kiegészítő jellegű jövedelmet biztosít, kivéve, ha nagyobb állatállományt tartanak, de mint fentebb bemutatottuk a nagy állattartók többnyire jelentős nagyságú földet használnak. A nánási agrárviszonyok között valójában a 30-100 hektáron termelők az önálló „kisgazdák”. Ilyen birtoknagyság esetén legalább egy családtag főfoglalkozásként folytathatja a gazdálkodást.

25 hektárnál kisebb területen folytatott növénytermesztés jelentősebb állattenyésztés nélkül erre nem ad lehetőséget. Önálló gazdálkodás a kisebb földeken kevésbé valószínű. Ezeket a földeket inkább bérbe adják, vagy integráció keretében művelik, műveltetik, illetve egy olyan családtagnak adják, aki több kisebb földterületet a sajátjával együtt már hatékonyan tud művelni. Az elszámolás ez utóbbi esetben inkább terményben történik, így földbérletnek nem tekinthető. A kisebb földbirtokok használata törvényszerűen alakított ki egy sor együttműködési, bérleti formát és az integrációkhoz csatlakozás különféle válfajait.

A szociális földhasználat

Az ezredfordulóra a nánási társadalomban drámai változások történetek, amelyek több szálon is kapcsolódtak a mezőgazdasági szerkezetváltáshoz. A földprivatizáció és az üzemszerkezet átalakulása ugyanúgy a szegénység, a munkanélküliség gyors és nagyarányú növekedéséhez vezetett, mint a legtöbb érintett településen. 2010-re a munkanélküliség elérte a 10 százalékot, a 3400-3500 gyerek közül 1700 kapott rendszeresen segélyt. A városban korábban ilyen nagyságú szegénység nem volt sem 1945 előtt, sem a világháborút követő évtizedekben. Az 1990 utáni ipartelepítések nagy része kudarcba fulladt és az üzemeket sorra felszámolták. Nem csupán a szakképzetlen, hanem a középfokon iskolázott generációk is nehezen találnak munkát. Két évtized alatt a város elvesztette lakosságának 8-10 százalékát. A szegénység és a munkanélküliség enyhítése és kezelése hosszabb ideig hatástalan maradt. 2010-ben a város akkor új vezetése felismerve a helyzet tarthatatlanságát új szociálpolitikai eszközöket keresett és azt a szociális célú földhasználatban találta meg (bővebben Franklin at al, 2015). A kezdeményezés egyrészt helyi, önkormányzati forrásokat használ, másrészt nyilvánvalóan kapcsolódik az országos programok (START, közmunka). Több szociális program is indult, amelyet a földhasználattal kapcsoltak össze. Az önkormányzat a tulajdonában levő földekből két hektárt biztosított arra, hogy családsegítő központ szervezésében 500 négyzetméteres parcellákat adjanak át művelésre a leginkább rászorult családoknak. 2011-ben 30 olyan család kapott lehetőséget a saját fogyasztásra szánt élelmiszer termelésére, ahol személyenként számított jövedelem nem haladta meg a 42750 forintot. A gépi munkákat, a vetőmagot, szaktanácsadást és felügyeletet az önkormányzat biztosította. 27 család pedig ahhoz kapott segítséget, hogy saját kertjében termesszen növényeket. Az első év néhány lemorzsolódást nem számítva sikeresnek bizonyult. Egy – egy parcellán 100000-150000 forint értékű terményt takarítottak be. 2014-ra 78 –ra nőtt a résztvevő családok száma és 3500 csirkét osztottak szét 179 családnak.

Az önkormányzat saját gazdaságot is működtet. Ez 20 milliós önkormányzati beruházással indult, amelyből földet béreltek és egy tanyaépületet újíttak fel. Kultúrnövényeket és gyümölcsöt termesztene és állatokat is tartanak az önkormányzat mintagazdaságában, ahol 1993-ban 170 fő állandó alkalmazását tudták megoldani. A mintagazdaság terményeinek a többségét az önkormányzati intézmények közélmezési konyháinak adják el. Egy kisebb részt pedig a piacon értékesítik. 2014 –ban a város pályázati összeget nyert el egy kisebb konzervgyár létesítésére. ahol az önkormányzati mintauzem terményeit dolgozzák fel és a téli hónapokban munkát adnak a mezőgazdasági holtszezonban lekötetlen munkásoknak. A polgármester további földek szociális (és turisztikai célú) felhasználását tervezi, amelyhez a bizonytalan tulajdonú földeket akarja felhasználni, és meg akarja győzni a tedeji vezetőket 50- 60 hektár bérelt, állami tulajdonú föld átadásáról.

Földhasználat konfliktusok

A földárak magasak. Egy hektár két és fél, hárommillióba is kerülhet, de nem igen akar földet eladni senki. Műveletlen, vagy különösen elhagyott földterület nem volt a legnehezebb mezőgazdasági években sem. A legrosszabb minőségű réti földterületek bérletéért is nagy versengés folyik. A birtok- és termeléskoncentráció növekedése és a kisebb gazdaságok beolvadása folyamatos. Csak 2010 és 2012 között a 100 hektár alatti birtokok negyede szűnt meg. A földhasználat konfliktusai még a földprivatizáció és kárpótlás során keletkeztek: a város közvéleménye szerint több birtokkomplexum létrehozása elfogadhatatlan trükkök alkalmazásának a következménye volt. Az egyik látens konfliktus a nagyobb birtokok tulajdonosai és városi társadalom többi csoportja, különösen a lecsúszástól veszélyeztetett alsó középrétegek között van. A szegények nem képesek elégedetlenségük kifejezésére.

A városvezetés valamint a tedeji agrárnagyüzem és néhány más nagybirtokos között a szegénység és az éhség enyhítésére létrehívott szociális földprogramok földigénye következtében az állami tulajdonú földek hosszú távú bérlete miatt lehet konfliktusra számítani. A városvezetés (FIDESZ) és Tedej (MSZP) között politikai ellentét is megalapozza az állami földek bérlete körüli várhatóan élesedő szembenállást. A városvezetés szerint az állami földek bérleti szertőződéseit idő előtt felbontották és újrakötötték jelentősen meghosszabbítva és biztosítva ezzel bérelt földek használatát. A város a szociális földprogramjai számára igényt formál az államtól bérelt területek egy részére.

Nyílt, gazdasági jellegű versenykonfliktus áll fenn a földek bérletéért. Interjúalanyaink becslése szerint a 24 000 hektár körüli mezőgazdasági terület harmada, 8000 hektár van bérletbe adva. A nagyobb, 100 hektár feletti összesen 12500 hektárt használó és az összesen 5000-5200 hektárt művelő közepes gazdaságok (25-100 hektár) között élesebb a versengés a földek bérlet vagy tulajdon formában történő megszerzéséért.

Munkaerő

Az interjúk és ezer fős kérdőíves adatfelvétel mintájába került nánási gazdák adatai szerint 1500 – 2000 főre becsülhető a helyi mezőgazdaság alkalmazotti létszáma, és 1300 – 1400 család közvetlen részvevője az elsődlegesen piaci értékesítési célú mezőgazdasági termelésnek. A szociális földprogramokban résztvevő családok száma 250 körüli, 170 – 200 munkást alkalmaz a városi mintagazdaság. A város lélekszáma 16700 fő. A magas munkanélküliség miatt nincs nagyobb igény a városon kívüli munkaerő felhasználására. Ez alól olyan, alkalmanként igénybe vett, szezonális munkák jelentenek kivételt, mint a libatépés, amelyet idegenből hívott csapatok végeznek el. A fenti becslés szerint a város foglalkoztatottjainak (6496 fő 2011-ben) harmada, negyede dolgozik a mezőgazdaságban alkalmazottként.

Az egyéni gazdaságokban lekötött munkaerő létszámára vonatkozóan is elsősorban megalapozott becslésekre támaszkodhatunk. A kérdőíves felvétel mintájába került nánási gazdaságok negyedében alkalmaznak állandó munkaerőt. A 128 egyéni gazdaságban összesen 119 az állandó alkalmazott száma. 25 – 30 gazdaság alkalmaz idegymunkásokat. Ezeknek az információknak az alapján az összes foglalkoztatott 40-50 százalékára tehető az agráriumban folyamatosan lekötött munkaerő aránya. Ehhez az arányhoz nem számítottam a részdíós mezőgazdasági termelésben résztvevőket. A becslés értékeléséhez tartozik, hogy az egyéni gazdaságok esetében nagyon kevésbé becsülhető a családtagok részvétele a gazdaság munkájában. A kérdőíves felvétel szerint a nánási gazdaságok kétharmadában vesz részt családtag részmunkaidőben a mezőgazdasági munkákban.

A hajdúnánási mezőgazdasági munkaerő adatok és becslések a mezővárosi jelleg újraéledését jelzik. Az aktív foglalkoztatottak jelentős része az agrárszektorban dolgozik és a munkanélküliség enyhítésében is a termőföld szociális célú használata ez elsődleges. A szocialista korszak iparosítása módosított a helyi gazdaság szerkezetén, de a mezőgazdaság nem veszített a jelentőségéből.

A helyi hatalom. Nagyüzemi és paraszti koalíciók. Föld, identitás és kulturális reprezentáció.

A helyi hatalom szerkezete is magán viseli a mezővárosi jelleg reinkarnálódását. A korai kilencvenes évek időszakát leszámítva a város vezetésében a mezőgazdasági bázisú hatalmi koalíciók a legerősebbek. 2010 előtt a tedeji és más agárnagyüzemi hatalmi koalíció és politikai szövetségeseik uralták a városi politikát. A polgármester több cikluson keresztül Tedej korábbi alkalmazottja volt. Tedej többségi tulajdonosa, és a tedeji lobbis más képviselői is a képviselő testület tagjai voltak mintegy másfél évtizedig. A közvélekedések szerint az

önkormányzati választásokat időről időre a tedeji szavazók döntötték el. Az ipari érdekvédelmi szervezetek vezetői szerint a mezőgazdasági nagyüzemi koalíció lassította az iparfejlesztést, megakadályozta a helyi ipari park kialakítását és nem állt igazán érdekében a munkanélküliség csökkentése a munkabérek alacsonyan tartása miatt. A mezőgazdasági szektor jelentőségét mutatja, hogy a 2010-ben egy másik agrárkoalíció váltotta a nagyüzemi hatalmi hálózatot. A 2010-2014 között a FIDESZ országgyűlési képviselőjeként is tevékenykedő polgármester mögött a családi nagygazdaságok lazábban szövődő hatalmi hálózati állnak. A hatalmi hálózat elsősorban a paraszti világ ethoszának és racionalitásának az ápolásából és részleges újateremtéséből táplálkozik. Ennek a racionalitásnak jegyében szervezték a szociális földprogramokat, felismerve, hogy más tőkéje a városnak a szegénység kezeléséhez nincs. A paraszti ethosz része a helyi élelmiszer és kézműves termékek kultúrájának az újraélesztési kísérlete, a város ünnepeinek a paraszti és hajdú hagyományra szervezése, a volt városi major, a Kendereskert újjáépítése és turisztikai hasznosítása. A Kendereskertben, ami egyfajta turisztikai illetve rendezvény központ, tájjellegűnek gondolt állatokat is tartanak. A Nánási Portéka akció a helyi termékek piacának megteremtési kísérlete. Nánási Portéka néven helyi védjegyet vezettek be. A helyi piacon külön árusítóhelyeket adtak át a helyi, elsősorban feldolgozott élelmet árusítóknak. A nánási élelmiszerek és iparművészeti tárgyak márkáinak és védjegyének a megterveztetése a részei a paraszti ethosz kulturális újateremtésének. A Nánási Portéka első helyi védjegy és mezőgazdasági márka az Európai Közös Agrárpolitika (KAP) Kommunikációs Díj második helyét kapta 2015-ben.

Az agrárkoalíciókkal átszőtt helyi hatalom kísérőjelensége a lokális társadalom hierarchiájának a megmerevedése. Ezt a hierarchikusságot a gazdasági és politikai hatalom oligarchikus összefonódása jellemzi, amelynek történetét és lehetséges következményeit

tekintve elhalványulnak az egyes hatalmi csoportok pártkötődései és amelyben a földhasználatnak kitüntetett szerepe van.

Irodalom:

Császár Imre (2007) Termelészövetkezetek Hajdúnánáson Debreceni Szemle. 15. 2. pp 206-221

Kovách Imre (2014) A földkoncentráció kutatása és a birtokrekonstrukciós módszer, Metszetek 4: pp. 138-144

Kovách Imre – Kuczi Tibor(1982) A gazdálkodói előnyök átváltási lehetőségei társadalomban Valóság: pp. 45-55

Kovách Imre, Kuczi Tibor (1983) Kisáru-termelők gazdálkodásának kohorszónkénti elemzése SZociológia 3: pp. 273-288.

Oláh József (1973) Ipar, kereskedelem In: Rácz I (szerk.) Hajdúnánás története. Hajdúnánás: Városi Tanács V.B., 1973. pp. 209-249

Orosz István (1973/1) Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom In: Rácz I (szerk.) Hajdúnánás története. Hajdúnánás: Városi Tanács V.B., 1973. pp. 82-209.

Orosz István (1973/2) A földosztás In: Rácz I (szerk.) Hajdúnánás története. Hajdúnánás: Városi Tanács V.B., 1973. pp. 391-397

Tóth Lajos (1937) Hajdúnánás In: Hajdú vármegye és Debrecen szabad Királyi Város Adattára pp. 71 - 131

Völgyesi, Zoltán (2001) Kisvárosi történet: Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Osiris Kiadó